

До 70-річчя академії

зокрема основними є такі:

- продовження роботи з підготовки педагогічних кадрів до роботи за новим змістом і програмами щодо реалізації завдань профільного навчання;
- реалізація сучасних технологій професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації вчителів гуманітарних дисциплін;
- покращення матеріально-технічної бази кафедри;
- кадрове забезпечення кафедри;
- поглиблення науково-методичних зв'язків з такими зарубіжними інституціями, як Корпус Миру США в Україні, Британська Рада, Гете-Інститут, Французький Альянс (передусім у формі залучення носіїв іноземних мов до проведення лекційних та практичних занять на курсах, семінарах тощо).

КАФЕДРА ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ*

Історія розвитку кафедри теорії і методики виховної роботи починається у 1994 році, коли відповідно до наказу Херсонського обласного інституту удосконалення вчителів від 14.01.1994 року № 14 була створена кафедра виховної, позакласної та позашкільної роботи. Першим завідувачем нової структурної одиниці інституту стала кандидат педагогічних наук, доцент Галина Леонідівна Черепанова (роки роботи – 1994-2004). Неоціненний вклад у становлення кафедри зробила доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри Євдокія Петрівна Голобородько (роки роботи – 1994-2003), яка своїм талантом, професіоналізмом, толерантністю, відповідальністю та цілеспрямованістю допомагала оточуючим відчуті і зрозуміти, що виховання молодого покоління – це найважливіша справа на землі!

З 1999 року викладачі кафедри починають роботу над науково-дослідною проблемою «Організаційно-методичне забезпечення превентивного виховання учнівської молоді в сучасних соціокультурних умовах». У роботі над заявленою проблематикою кафедра плідно співпрацювала з науково-методичним центром превентивного виховання Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України. На початку XXI століття кафедрою започатковано видання інформаційно-методичного вісника: «Новаторство. Творчість. Пошук», який на науково-методичному рівні знайомив педагогів зі змістом, сучасними технологіями та досвідом роботи педагогічних колективів регіону, України, зарубіжжя щодо захисту та виховання дитини.

У 2005 році кафедру очолює кандидат педагогічних наук, доцент Наталя Іванівна Чабан (роки роботи – 2005-2007). Під її керівництвом налагоджується співпраця з кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського юридичного інституту

* Укладач *Моїсєєв С.О.*

До 70-річчя академії

Харківського національного університету внутрішніх справ та спільно проводяться ряд науково-методичних заходів присвячених взаємодії міліції та освіти з профілактики делінквентної поведінки учнівської молоді.

З 2007 по 2009 рік керівництво кафедрою здійснювала кандидат педагогічних наук, доцент Ірина Федорівна Кравченко. Тримаючи руку на пульсі професійних запитів освітян області, структурний підрозділ інституту у 2008 році починає роботу над новою науково-дослідною темою «Проектно-технологічне забезпечення педагогічної допомоги у соціалізації учнівської молоді». У тому ж році спільно з кафедрою менеджменту освіти Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів розпочинається ініціативне наукове дослідження з теми «Підготовка вчителів у системі професійної та післядипломної освіти до формування життєвої стратегії учня», а також випуск бюлетеня «Педагогічний проспект», призначений для освітян Херсонщини та батьківської громадськості.

З 2009 року дії викладачів кафедри координує кандидат педагогічних наук, доцент Сергій Олександрович Моїсеєв.

У різні часи на кафедрі працювали Галина Олександрівна Михайловська (1993-1998), Микола Григорович Левченко (1993-1996), Олександр Семенович Качук (1997-2000), Ізабелла Теофілівна Зикова (1993-2003), Віктор Федорович Боровик (1993-2005), Валентина Олексіївна Уродливченко (1993-1996), Людмила Миколаївна Шibaєва (1994-1999), Інна Вікторівна Бондарева (1995-2013), Валентина Миколаївна Дворецька (1998-2005), Лілія Миколаївна Надєжняк (1999-2003), Вікторія Дмитрівна Філіпова (2000-2001 та 2004-2009), Віктор Олександрович Довдер (2004-2006), Світлана Валеріївна Казаріна (2003-2005), Людмила Миколаївна Назаренко (2004-2012), Юлія Василівна Кузьменко (2006-2007), Ганна Вікторівна Хабленко (2007-2008), Ірина Олександрівна Шиманович (2009-2011), Тетяна Іванівна Туркот (2009-2012).

Багаторічний досвід переконує, що найдорожчий скарб кафедри це не приміщення, мультимедійна техніка, папки та папери, а справжні фахівці, які закохані в улюблену професію. Сьогодні інтелектуальний, духовно-моральний та професійний потенціал кафедри визначає 7 науково-педагогічних працівників, серед них: Галина Михайлівна Сагач – академік Міжнародної академії богословських наук, академік Академії наук вищої освіти України, академік Міжнародної педагогічної академії, академік міжнародної академії акмеологічних наук, доктор педагогічних наук, доктор теології, професор, професор кафедри, член Національної спілки журналістів України, засновниця Всеукраїнської Авторської Школи Красномовства «Златоуст»; Наталія Валентинівна Устинова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри, заслужений учитель України, відмінник освіти України; Віталія Володимирівна Примакова –

До 70-річчя академії

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри, відмінник освіти України, переможець обласного туру Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2004»; Таїса Йосипівна Гусь – старший викладач, нагороджена нагрудними знаками «Відмінник освіти України» та «Антон Макаренко»; Микола Сергійович Дмитренко – старший викладач, має нагрудні знаки «Відмінник освіти України» та «Антон Макаренко»; Лариса Володимирівна Чумак – кандидат педагогічних наук, викладач; Лариса Миколаївна Казачкова – викладач.

В академії та на кафедрі створені усі необхідні умови для професійного й особистісного зростання викладачів. Лише за останні 5 років:

– захищені 1 докторська (з теології) та 3 кандидатські (з педагогіки) дисертації: «Риторика як інтегративна наука в системі підготовки гуманітаріїв та богословів» (Г.М. Сагач); «Полікультурне виховання учнів середніх (5-8) класів в умовах родинно-шкільного освітнього простору» (Л.В. Чумак); «Підготовка вчителів початкових класів у післядипломній освіті до формування наукової картини світу в учнів» (В.В. Примакова); «Особистісно орієнтований підхід до фізичного виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загально-освітньої школи» (С.О. Моїсеев);

– три науково-педагогічні працівники кафедри отримали вчене звання «доцент» (Н.В. Устинова, Л.М. Назаренко, С.О. Моїсеев);

– ряд працівників кафедри було обрано до складу міжнародних та національних академій гуманітарного профілю: Г.М. Сагач – академік Міжнародної академії богословських наук (2013); Н.В. Устинова – член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти (2013); Л.М. Назаренко, С.О. Моїсеев – члени-кореспонденти Української Академії Акмеології (2010).

На даний момент два науково-педагогічні працівники кафедри працюють над докторськими дисертаціями: В.В. Примакова – «Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948-2012 роки)», Л.В. Чумак – «Теоретичні і методичні засади розвитку професійної майстерності вчителя світової літератури в системі післядипломної освіти».

Розуміючи важливість допомоги освітянам Херсонщини в ефективному вирішенні сучасних проблем виховання дітей та молоді, науково-педагогічні працівники кафедри з 2013 року працюють над новою науково-дослідною проблемою: «Теоретико-методичні засади підготовки педагогічних працівників до розбудови виховного простору як інтегративного чинника соціалізації підростаючого покоління». Робота у даному напрямі передбачає: врахування науково-педагогічними працівниками загальнокафедральної проблематики у своїх індивідуальних дослідженнях; висвітлення результатів наукових пошуків у колективній монографії та збірці матеріалів; розробку спецкурсів

До 70-річчя академії

відповідної тематики для слухачів курсів підвищення кваліфікації; спільно з експериментальними загальноосвітніми закладами вивчення сучасного інформаційного поля, у якому перебувають учні та вектору його впливу на них; через курсову та міжкурсову підготовку освітян області поширення сучасних технологій розбудови виховного простору навчальних закладів як високоефективного чинника соціалізації підростаючого покоління.

Значну увагу кафедра приділяє науково-методичному супроводу дослідно-експериментальної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах області. На цей час кафедра здійснює науковий супровід 7 експериментальних майданчиків за наступними темами: «Формування життєвої стратегії особистості учнів засобами технології соціального проектування», «Формування соціально-адаптивної особистості засобами громадянського виховання», «Створення інноваційного навчального закладу «Школа формування навичок здорового способу життя», «Розбудова школи духовності та гармонії», «Формування відповідального ставлення до власного здоров'я в учнів загальноосвітньої школи в умовах компетентісно орієнтованої освіти», «Управління освітньо-виховною системою «Школа педагогічної гармонії на основі компетентісно орієнтованого підходу», «Соціальна адаптація дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування в закладі освіти нового типу».

З метою з'ясування стану розробленості методологічних, теоретичних та методичних засад виховання дітей у нових соціокультурних реаліях, а також створення постійно діючого дискусійного майданчика для апробації результатів дослідно-експериментальної роботи викладачів вищих навчальних закладів та освітян Херсонщини, кафедра взяла на себе зобов'язання щорічно проводити науково-практичну конференцію всеукраїнського або регіонального рівня. Так, лише за останні роки відбулись:

2011 рік – всеукраїнська науково-практична конференція «Запобігання насильству та екстремізму в дитячому та молодіжному середовищі» (спільно з Херсонським юридичним інститутом Харківського національного університету внутрішніх справ);

2012 рік – обласна науково-практична конференція з міжнародною участю «Морально-етичне виховання дітей та молоді у контексті сучасних глобалізаційних процесів»;

2013 рік – обласна науково-практична конференція з міжнародною участю «Формування у дітей і молоді ціннісного ставлення до держави і суспільства: історія, реалії та перспективи».

На зазначених вище конференціях стало вже доброю традицією у режимі он лайн знайомитись з безцінним педагогічним досвідом і науковими напрацюваннями відомих учених, заслужених учителів і директорів загальноосвітніх навчальних закла-

До 70-річчя академії

дів Російської Федерації, Республіки Білорусь та Литовської Республіки.

Цінним є те, що за результатами проведених заходів обов'язково виходять друком матеріали конференцій, які стають у нагоді освітянам Херсонщини під час підготовки засідань педагогічних рад, методичних об'єднань учителів та написання науково-методичних статей.

Варто відзначити, що викладачі кафедри теорії і методики виховної роботи є не лише гостинними організаторами різноманітних заходів, але і цікавими доповідачами здатними тримати увагу авторитетної аудиторії на різноманітних форумах, конференціях та симпозиумах. Так, наприклад, науково-педагогічні працівники лише протягом 2013 року аргументували свої погляди та переконання на 34 міжнародних, 4 всеукраїнських та 24 обласних конференціях і педагогічних читаннях. Активна участь працівників кафедри у вищеперерахованих заходах сприяла більш чіткому та системному баченню існуючих проблем у вихованні особистості як на рівні різних інститутів соціалізації, так і через призму специфіки різноманітних регіонів України та країн світу (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Королівство Данія, Грецька Республіка тощо).

З метою популяризації науково-методичних напрацювань працівників кафедри систематично здійснюється друкування різних видів видавничої продукції. Так, наприклад, за 2008–2013 роки надруковано 3 монографії, 13 навчальних посібників (4 з грифом МОН України), 1 навчальна програма спецкурсу (гриф МОН), 50 методичних рекомендацій, 29 брошур та 233 статті, з яких 67 у фахових виданнях.

Теоретико-методологічні узагальнення та авторські методики, що отримані під час науково-дослідної діяльності викладачів кафедри, максимально повно використовуються для підвищення кваліфікації освітян Херсонщини у курсовий та міжкурсний періоди. Даний тренд особливо яскраво проявився у 2005 році під час ліцензування навчальної діяльності Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, коли викладачами кафедри спільно з завідувачами науково-методичних лабораторій відділу виховної роботи було здійснено оновлення та розробку 18 навчально-тематичних програм для 17 категорій слухачів курсів. Зокрема, було переосмислено, відповідно до освітянських потреб, сучасних вимог часу та актуального нормативно-законодавчого забезпечення, змістове та критеріальне наповнення навчальних програм для заступників директорів з виховної роботи, учителів фізичної культури, захисту Вітчизни, музичного та образотворчого мистецтва, художньої культури, тренерів-викладачів ДЮСШ та клубів, класних керівників, педагогів-організаторів, шкільних бібліотекарів та педагогічних працівників позашкільних закладів.

Сприяючи задоволенню запитів педагогів області на сучас-

До 70-річчя академії

не теоретико-методичне забезпечення вирішення актуальних проблем виховання дітей та молоді, викладачі кафедри розробили наступні програми авторських курсів: «Особистісно орієнтований підхід до фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (С.О. Моїсєєв); «Педагогічна риторика» (Г.М. Сагач); «Методика формування у молодших школярів наукової картини світу» (В.В. Примакова); «Аксіологія як педагогічне явище» (Л.М. Назаренко); «Теоретико-методичні засади превентивного виховання дітей та учнівської молоді» (Т.І. Туркот).

Науково-педагогічні працівники кафедри проводять наскрізні заняття на переважній більшості курсів підвищення кваліфікації, а також повністю забезпечують реалізацію профільних модулів «Наукові основи виховної діяльності» та «Інноваційні виховні технології».

Професійна діяльність викладачів кафедри здійснюється за такими основними напрямками: національно-патріотичне та фізичне виховання (С.О. Моїсєєв); духовно-моральне виховання (Г.М. Сагач); формування учнівського колективу (Н.В. Устинова); формування світоглядних уявлень у дітей та підлітків (В.В. Примакова); виховна система шкільних та позашкільних закладів освіти (Т.І. Гусь); соціалізація вихованців інтернатних закладів (М.С. Дмитренко); громадянське виховання та полікультурна освіта (Л.В. Чумак); художньо-естетичне виховання (Л.М. Казачкова).

Нині викладачами кафедри розроблено й оновлено змістове наповнення та навчально-методичне забезпечення 26 спецкурсів і занять, що розраховані на 72 лекційні та 64 практичні години.

Науково-педагогічні працівники кафедри організують та беруть активну участь у міжнародних проєктах та програмах. Серед них – «Intel@ Навчання для майбутнього» (С.О. Моїсєєв, Л.В. Чумак), «Рівний рівному» (Т.І. Гусь); «Майбутнє починається сьогодні», «Родинна твердиня» (С.О. Моїсєєв, Т.І. Гусь); «Діалог» (Т.І. Гусь); «Школа – сприянню здоров'я» (Т.І. Гусь, Н.В. Устинова) «Олімпійська освіта» (С.О. Моїсєєв); «Школа як осередок розвитку громади» (В.В. Примакова); Освітні програми «Україна – Данія» та «Україна – Росія» Всесвітньої Організації освіти (координатор в Україні Г.М. Сагач), результати яких активно впроваджуються у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів області.

Кафедра співпрацює з громадськими організаціями Херсонщини, серед них: «Федерація дитячих організацій Херсонщини», «Успішна жінка», «Чоловіки проти насильства» та всеукраїнською правозахисною організацією «Ла-Страда» тощо. Представники громадських організацій систематично залучаються до проведення курсів підвищення кваліфікації, обласних науково-практичних конференцій та семінарів.

Значний викладацький потенціал кафедри дозволяє якісно

До 70-річчя академії

та змістовно організовувати та проводити просвітницькі заходи. Серед них: передачі телеєфіру «Освітній простір Херсонщини» у рубриці «Спільна мова» з тем «Громадянське виховання дітей у сім'ї», «Формування естетичних смаків у дітей», «Формування духовної особистості», «Складові частини виховання дітей у сім'ї» на каналі Херсонської обласної державної телерадіокомпанії «Скіфія»; виступи Галини Михайлівни Сагач на українському телебаченні (1-й Національний канал) та радіо (канал «Культура», «Благовіст», «Еммануїл») з проблем духовно-морального розвитку нації; майстер-класи «Духовно-моральне виховання особистості засобами слова животворящого» на базі херсонських загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів; благодійні лекції з екстремальної риторики у в'язницях та богодільнях.

У справі підготовки освітян області до вирішення актуальних проблем виховання дітей і молоді кафедра співпрацює з науково-методичним відділом виховної роботи, який очолює відмінник освіти України Таїсія Йосипівна Гусь.

Науково-методичний відділ виховної роботи – це колектив творчо-працюючих фахівців, які перебувають у пошуку нових шляхів якісного оновлення освіти і виховання.

До складу відділу входять науково-методичні лабораторії:

- виховної роботи (завідувач Таїсія Йосипівна Гусь);
- художньо-естетичних дисциплін (завідувач Лариса Миколаївна Казачкова);
- фізичної культури та захисту Вітчизни (завідувач Сергій Олександрович Моїсеєв);
- перспективного педагогічного досвіду (завідувач Олена Василівна Неннова).

Розкриваючи історичні аспекти становлення **науково-методичної лабораторії виховної роботи**, необхідно відзначити, що в 1944 році в інституті вдосконалення вчителів був створений самостійний кабінет виховної роботи, який займався вдосконаленням форм і методів виховної роботи, підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів області, узагальненням та упровадженням педагогічного досвіду, систематичним вивченням в школах, позашкільних закладах стану виховного процесу.

Вагомий внесок у діяльність кабінету зробили завідувачі та методисти М.І. Яник, М.В. Корестошевський, Ера Моїсеєвна Михайліх, Тамара Тимофіївна Фурсова, Ганна Константиївна Бутенко, Лариса Всеволодівна Турченко, Ада Петрівна Коротченко, Ніна Федорівна Примакова, Катерина Іванівна Рощенко, Ліля Миколаївна Надежняк, Ізабелла Феофілівна Зикова, Людмила Миколаївна Шибаєва, Тетяна Володимирівна Комісарова, Катерина Леонідівна Мороз.

З моменту створення кабінету надається допомога вчителям, класним керівникам, старшим піонервожатим, директорам і завучам шкіл з питань методики виховної роботи.

До 70-річчя академії

Проводяться семінари з обміну досвідом роботи, видаються рекомендації.

Багато уваги приділяється організації виставок передового досвіду з теми «Піонерська робота, позашкільна робота, шкільна преса».

У 1950–1970 роках проводилися науково-практичні конференції, проблемні семінари з вивчення праць Н.К. Крупської, В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка з питань формування суспільно-політичної активності комуністичного світогляду, трудового, морального, естетичного, фізичного виховання учнів, розвитку їхніх інтересів та здібностей.

Протягом 1973–1980 років у практику ввійшли педагогічні читання з питань патріотичного, ідейно-морального виховання учнів. У цей період широко розповсюдилися суспільно-політичні клуби, об'єднання за інтересами, клуби вихідного дня, клуби інтернаціональної дружби, шкільні музеї. Значно зросла кількість клубів інтернаціональної дружби, літературних об'єднань, шкільних театрів, студій.

Більш змістовною стала суспільно-корисна праця учнів, створювалися учнівські виробничі бригади, шкільні лісництва, табори праці й відпочинку.

Кабінетом виховної роботи надавалася допомога організаторам позакласної та позашкільної роботи, класним керівникам, старшим вожатим, позашкільним установам з методичної роботи, з питань системи позаурочної виховної роботи, створення умов для всебічного розвитку дитини, комплексному підходу до виховання учнів.

У 80–90-ті роки ХХ століття найважливішими досягненнями кабінету були комплексний підхід до виховання, створення системи виховної роботи, формування активної життєвої позиції юнаків і дівчат, зміцнення зв'язку школи, сім'ї та громадськості, розвиток самоврядування.

Кабінетом виховної роботи розроблено положення про ідеологічні комплекси, у які ввійшли: педагогічний кабінет, кабінет педагогічного всеобучу батьків, зал символіки, піонерська кімната, музеї матері, хліба, бойової та трудової слави тощо.

Упроваджувалися нові педагогічні ідеї: педагогіка колективного творчого виховання, або «комунарська методика».

В області працювали творчі групи, які очолювали педагогів-новатори. Їхній досвід упроваджувався на курсах і семінарах. Організовувались творчі виїзди з обміну досвідом роботи до міст Москва, Сімферополь, Ленінград.

У 1998 році кабінетом виховної роботи проводився республіканський семінар з теми «Створення виховної системи роботи в школах».

Сьогодні головне завдання науково-методичної лабораторії виховної роботи полягає в пошуку шляхів підвищення ефективності виховання, оновлення змісту, форм і методів

До 70-річчя академії

роботи, створення цілісних виховних систем, упровадження інноваційних технологій.

Основними напрямками роботи лабораторії є:

– упровадження програми Міністерства освіти і науки України «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»;

– організація та забезпечення методичної підготовки заступників директорів з виховної роботи, класних керівників, педагогів-організаторів, педагогічних працівників позашкільних закладів на основі інноваційних технологій, відповідно регіональних освітніх потреб;

– апробація та упровадження нових технологій, які б відповідали потребам розвитку особистості, сприяли б розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей;

– створення на базі навчальних закладів експериментальних центрів для опрацювання виховних інновацій, пропаганди перспективного досвіду творчих педагогічних працівників виховної роботи, проведення семінарів, конференцій, тренінгів;

– створення інформаційно-методичного банку даних із проблем виховання;

– надання консультативної та методичної допомоги;

– вивчення, аналіз та упровадження кращих здобутків педагогічних інновацій у роботу шкіл області.

Науково-дослідна робота лабораторії здійснюється відповідно до науково-методичної проблеми області «Соціалізація дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі: методологічні та методичні підходи».

Під керівництвом науково-методичної лабораторії створені цілісні виховні системи, яким вдається досягти позитивних результатів у підвищенні рівня вихованості учнів, такі як: «Школа – позашкільний заклад» у Білозерському районі, «Школи-родини» у Цюрупинському, Бериславському, Нововоронцовському районах, «Школи громадянського виховання» у Голопристанському, Білозерському районах, «Школа духовності та гармонії» у Новотроїцькому районі та інші.

Складовою науково-дослідницької роботи стала діяльність творчих груп, метою яких є об'єднання педагогів-дослідників. Творчі групи лабораторії працюють за напрямками: реалізація системного підходу до виховання, організація учнівського самоврядування в навчальних закладах освіти, виховання культури батьків у сучасних умовах.

Підсумком роботи творчих груп є видання методичних рекомендацій, навчальних посібників, розробка тренінгів, проведення дискусій, дебатів, круглих столів, створення інформаційних бюлетенів.

Значна увага приділяється питанню превентивної освіти, формуванню в підростаючого покоління орієнтації на здоровий

До 70-річчя академії

спосіб життя, упровадженню профілактичних програм Міністерства освіти і науки України, пошуку дієвих та ефективних форм профілактичної роботи.

Підготовлено 50 тренерів за проектом «Діалог», більше ніж 300 тренерів за програмою Міжнародного шкільного проекту «Майбутнє починається сьогодні», «Родинна твердиня», які спроможні використовувати інтерактивні технології в профілактичній роботі з дітьми та підлітками й досягти ефективності в діяльності щодо формування мотивацій на здоровий спосіб життя.

З 2002 року, згідно з наказом Міністерства освіти і науки України проводиться всеукраїнський конкурс-захист сучасної моделі навчального закладу «Школа сприяння здоров'ю». Мета конкурсу: вирішення проблем щодо здоров'я дітей та молоді, стимулювання та упровадження сучасних форм, методів інноваційних технологій превентивного виховання. За підсумками III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу «Школа сприяння здоров'ю»: в європейську мережу ввійшли ЗОШ № 46, Центр освіти молоді Херсонської міської ради; в українську мережу – більше ніж 25 шкіл Херсонської області.

Одним із напрямів діяльності є створення системи позашкільної роботи, зміцнення та розвиток позашкільних навчальних закладів області: підвищення кваліфікації, проведення конференцій, семінарів. Створення банку даних про кращій досвід, реформування змісту, форм і методів роботи, забезпечення програмами та науково-методичною літературою.

З 2004 року проводиться Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерела творчості». Учасники конкурсу постійні переможці III етапу.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності науково-методичної лабораторії виховної роботи є методична робота з класними керівниками. Вона побудована так, щоб кожен класний керівник розкрив свої здібності або навичок до дослідницької діяльності.

У структурі методичної роботи з класними керівниками передбачено використання діагностики, діяльність творчих груп, школи молодого класного керівника, проведення майстер-класів, конкурсу класних керівників. У 2013 році був проведений Всеукраїнський конкурс «Класний керівник року». Переможцем III заключного етапу стала класний керівник 11 класу Херсонської загальноосвітньої школи № 46 Валентина Олексіївна Шумєєва, яка тісно співпрацює з лабораторією.

Науково-методична лабораторія ставить перед собою завдання подальшого оновлення змісту виховного процесу в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах області, проведення науково-дослідницької та експериментальної роботи з пріоритетних напрямів виховання, упровадження

До 70-річчя академії

нових підходів, виховних систем, форм і методів, інноваційних виховних технологій.

Історія **науково-методичної лабораторії фізичної культури та захисту Вітчизни** бере свій початок у 1950 році, коли в Херсонському інституті вдосконалення вчителів був створений кабінет фізичного виховання та початкової військової підготовки, який очолював Наум Аронович Салкіндер. До пріоритетних напрямів роботи кабінету відносились удосконалення форм і методів фізичного та військово-патріотичного виховання підростаючого покоління; упровадження в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів сучасних досягнень педагогічної та психологічної наук; підвищення кваліфікації педагогічних кадрів Херсонщини; узагальнення та упровадження передового педагогічного досвіду; вивчення стану фізичного та військово-патріотичного виховання у школах області.

З економічним, технологічним, соціокультурним, ідеологічним розвитком України як радянської республіки та самостійної держави змінювались форма, зміст та назва структурного підрозділу інституту: «Кабінет фізичного виховання та початкової військової підготовки» (1950–1990), «Кабінет фізичного виховання та допризової підготовки юнаків» (1991–2004), «Науково-методична лабораторія фізичної культури та допризовної підготовки юнаків» (2004–2005), «Науково-методична лабораторія фізичної культури та захисту Вітчизни» (з 2005).

Протягом років неоціненний вклад у становлення лабораторії як потужного науково-методичного центру допомоги учителям фізичної культури та захисту Вітчизни зробили керівники структурного підрозділу Наум Аронович Салкіндер (роки роботи – 1950–1958), Валентина Федорівна Мегрелідзе (1958–1963), Валентина Гнатівна Попова (1963–1965), Степан Тихонович Ключник (1965–1966), Володимир Володимирович Дейнега (1966–1977 та 1974–1978), Юрій Олександрович Костін (1973–1974), Рудольф Григорович Мікрюков (1978–2005) та методисти Микола Петрович Жарков (1973–1974), Михайло Іларіонович Прошенко (1975–1978), Володимир Володимирович Дейнега (1978–1982), Іван Родіонович Стойков (1990–1995).

З вересня 2005 року лабораторію очолює Сергій Олександрович Моїсеєв. На сучасному етапі розвитку освіти Херсонщини лабораторія працює за наступними напрямками:

1. Проведення курсів підвищення кваліфікації (учителі фізичної культури, захисту Вітчизни, тренери-викладачі ДЮСШ і клубів) та обласних науково-практичних семінарів з актуальних питань фізичного та військово-патріотичного виховання школярів.

2. Організація для вчителів фізичної культури та захисту Вітчизни майстер-класів з метою популяризації перспективного педагогічного досвіду та створення умов для реалізації творчого потенціалу вчителів.

3. Презентація роботи науково-методичної лабораторії

До 70-річчя академії

через різноманітну видавничу продукцію, періодичні видання та веб-сайт академії.

4. Узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду кращих учителів фізичної культури та захисту Вітчизни Херсонської області.

5. Виїзди у райони з метою вивчення результативності курсової та семінарської підготовки педагогічних працівників.

6. Надання теоретико-методичної допомоги вчителям фізичної культури та захисту Вітчизни.

7. Створення відеотеки з записами інноваційних уроків та позакласних заходів фізкультурно-оздоровчого та спортивного спрямування.

8. Підготовка учителів фізичної культури до участі у всеукраїнських фахових конкурсах.

9. Апробація та популяризація теоретико-методичних напрацювань лабораторії через участь у роботі міжнародних, всеукраїнських, обласних семінарів та конференцій.

10. Проведення апробації та моніторингових досліджень навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів.

11. Організація, проведення (III етап) та підготовка учнів до участі у IV етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з фізичної культури.

Одним з основних напрямів роботи лабораторії є проведення курсів підвищення кваліфікації для вчителів фізичної культури, учителів захисту Вітчизни та тренерів-викладачів дитячо-юнацьких спортивних шкіл і клубів. Для якісного задоволення освітніх потреб слухачів курсів лабораторія конструктивно співпрацює з викладачами кафедр КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», науковцями Херсонського державного університету, працівниками обласного центру здоров'я та спортивної медицини, тренерами Херсонського вищого училища фізичної культури, працівниками військкомату, викладачами курсів цивільної оборони, а також кращими вчителями області.

На кожних курсах підвищення кваліфікації проводяться:

– майстер-класи, на яких висвітлюються питання педагогічного керівництва самостійними заняттями школярів (кандидат педагогічних наук, доцент Херсонського державного університету Олег Григорович Шалар), методика проведення уроків волейболу в загальноосвітній школі (кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики виховної роботи Сергій Олександрович Моїсеєв), організаційно-методичні особливості проведення сюжетних та інтегрованих уроків фізичної культури в загальноосвітній школі (учитель-методист, учитель фізичної культури Чорнобаївського навчально-виховного комплексу Сергій Васильович Черноусов), використання мультимедійних технологій на уроках захисту Вітчизни в загальноосвітній школі (учитель-методист, учитель захисту Вітчизни Фізико-технічного ліцею Херсонської міської

До 70-річчя академії

Олександр Васильович Бондаренко);

– спецкурси, присвячені проблемам упровадження особистісно орієнтованого підходу в систему фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (С.О. Моїсєєв) та збереження здоров'я дітей у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу (доктор медичних наук, доцент, головний лікар Херсонського обласного центру здоров'я та спортивної медицини Юрій Олексійович Ромаскевич).

Отримані під час проходження курсів підвищення кваліфікації знання, уміння та навички вчителів та тренери-викладачі поглиблюють, розширюють та доповнюють у міжкурсовий період через обласні науково-практичні семінари та індивідуальні консультації.

Варто відзначити, що лабораторія традиційно, три рази на рік, проводить триденні обласні науково-практичні семінари для вчителів фізичної культури та захисту Вітчизни. Головна мета семінарів – оперативно показати освітянам області як, ґрунтуючись на сучасних досягненнях психології, педагогіки, фізичного виховання та спорту, можна успішно вирішувати актуальні проблеми фізичного та військово-патріотичного розвитку підростаючого покоління. З 2011 року в межах запланованих науково-практичних семінарів проводиться обласна школа перспективного педагогічного досвіду вчителів фізичної культури:

– 2011 рік – XIV Школа педагогічного досвіду вчителів фізичної культури України (Скадовський район).

– 2012 рік – I Школа педагогічного досвіду вчителів фізичної культури Херсонської області (Білозерський район).

– 2013 рік – II Школа педагогічного досвіду вчителів фізичної культури Херсонської та Донецької областей (Чаплинський район).

Програма шкіл педагогічного досвіду будується за відпрацьованою схемою у два дні. Перший день роботи присвячений презентації педагогічного потенціалу району-господарю, уточненню теоретико-методологічних засад модернізації системи фізичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та шляхам підвищення ефективності конкурсних уроків. Другий день максимально насичений майстер-класами, що проводять переможці та призери фахових конкурсів з фізичної культури обласного та всеукраїнського рівня. Присутні на заході мають змогу ознайомитись з професійною майстерністю, умінням володіти класом, авторськими технологіями реалізації інноваційних підходів до вирішення освітніх, виховних та оздоровчих завдань уроку перспективних учителів фізичної культури Херсонщини та України.

З метою покращення методичного забезпечення викладання предмета «Фізична культура» систематично працює обласна творча група фахівців. Протягом 2009–2013 років

До 70-річчя академії

робота групи була спрямована на вирішення таких педагогічних проблем, як розробка календарного планування уроків фізичної культури для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів, підготовка вчителів фізичної культури до конкурсних уроків, підвищення мотивації учнів загальноосвітньої школи до систематичних занять фізичною культурою та спортом, уточнення вимог до календарно-тематичного планування предмета «Фізична культура» у контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти. Усі напрацьовані матеріали узагальнюються та друкуються у формі методичних рекомендацій та посібників.

Лабораторія бере активну участь в організації, підготовці та проведенні обласних турів Всеукраїнських конкурсів: на кращий стан фізичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах; на кращий інноваційний урок фізичної культури та урок фізичної культури з елементами футболу; «Учитель року» в номінації «Фізична культура». Херсонщина пишається своїми учителями фізичної культури, так лише за останні 4 роки педагогі неодноразово ставали призерами Всеукраїнського конкурсу на кращий інноваційний урок фізичної культури та урок фізичної культури з елементами футболу:

– 2009 рік – Сергій Васильович Черноусов – учитель фізичної культури комунального закладу «Чорнобаївський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітній навчальний заклад-дошкільний навчальний заклад» Білозерської районної ради Херсонської області» піднявся на II сходинку;

– 2010 рік – Василь Васильович Моніч – учитель фізичної культури Ульянівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Скадовського району від членів журі отримав III місце, а від педагогічного колективу Київської ЗОШ №78 найвищу нагороду закладу – «Улюбленець 78-ї школи».

Спиряючись на творчий потенціал та професійні здобутки вчителів фізичної культури та захисту Вітчизни Херсонщини, науково-методична лабораторія впевнено дивиться у майбутнє.

Сьогодні відділ виховної роботи важко уявити без **науково-методичної лабораторії дисциплін художньо-естетичного циклу**, яка, починаючи з 1963 року функціонувала як кабінет співів, з 1984– як кабінет музики та образотворчого мистецтва, з 2004 – під теперішньою назвою.

Значний вклад у розвиток предметів художньо-естетичного циклу в загальноосвітніх навчальних закладах області зробили завідувачі та методисти лабораторії: Валентина Степанівна Грушко, Ніна Яківна Некрасова, Максим Олексійович Холодних, Лариса Іванівна Шешеня, Віктор Олексійович Мороз, Анжеліка Василівна Штанько. З 2005 року науково-методичною лабораторією керує Лариса Миколаївна Казачкова.

Лабораторія створена з метою вивчення, узагальнення та упровадження перспективного педагогічного досвіду вчителів предметів художньо-естетичного циклу; здійснення науково-методичної допомоги районним (міським) методичним кабінетам.

До 70-річчя академії

там; проведення дослідно-експериментальної роботи за актуальними напрямками розвитку мистецької освіти України.

Науково-методична лабораторія працює в умовах реформування художньо-естетичної освіти і тому пріоритетним завданням стало: розвиток та вдосконалення післядипломної педагогічної освіти, що покликана максимально задовольнити професійні, соціальні й культурологічні запити педагогів мистецьких дисциплін, спонукати їх до особистісного розвитку, самоосвіти, зростання фахової компетентності. На даному етапі актуальною педагогічною проблемою є упродовження у старшу школу профільного навчання, що дає можливість створити сприятливі умови для врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів відповідно до їхнього професійного визначення, тому багато уваги приділяється організації курсової підготовки вчителів художньої культури, які працюватимуть у профільних класах.

Важливе місце в навчальних планах відведено ознайомленню слухачів курсів з електронними засобами навчального призначення, оволодінню навичками роботи в мережі Інтернет, що підвищує компетентність вчителів з інформаційно-комунікаційних технологій у мистецькій освіті. Лабораторія поставила перед собою мету: навчити педагогів предметів художньо-естетичного циклу створювати проектно орієнтовані навчальні модулі, адже для налагодження ефективно педагогічної взаємодії сучасному вчителю необхідно вміти визначити й чітко формулювати цілі, досліджувати ресурси, передбачати очікувані результати. Проекти, що пропонуються для роботи вчителям мають інтегрований характер. Це забезпечує багатоваріантний зміст і дає можливість учителям використовувати їх на уроках музичного, образотворчого мистецтва та художньої культури.

Однією з важливих форм навчально-методичної роботи на курсах підвищення кваліфікації є майстер-класи, призначення яких – надати допомогу педагогам у роботі над вирішенням проблем у ближній і далекій перспективі.

Важливою формою роботи лабораторії є й обласні науково-практичні семінари, що надають методичну підготовку вчителям, методистам, найбільш важливу й актуальну інформацію з питань педагогічної теорії, досягнень сучасного мистецтва, культури.

З 2006 по 2014 роки лабораторією проводиться апробація підручників: «Музичне мистецтво» для 5, 6, 7, 8 класів; «Художня культура» для 10, 11 класів та електронних програмних засобів «Музичне мистецтво» для 5,6 класів. Результати цієї роботи були відмічені Міністерством освіти і науки України (Всеукраїнська нарада, 31 березня 2009 рік, м. Київ) та авторами підручників (Всеукраїнський науково-практичний семінар, 13 вересня 2011 рік, м. Чернівці).

Одним із напрямів діяльності лабораторії є організація і проведення масових заходів: обласна виставка творчих робіт

До 70-річчя академії

учителів образотворчого мистецтва «Від творчості вчителя до творчості учня», персональні виставки вчителів та учнів; всеукраїнський конкурс «Учитель року». Лабораторією здійснюється організаційний та науково-методичний супровід другого туру конкурсу. Як результат – перемога у III турі всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2013» в номінації «Музичне мистецтво» спеціаліста вищої категорії, учителя музичного мистецтва СЗОШ № 52 Херсонської міської ради О.В. Шершень (III місце);

Досвідчені вчителі області друкуються на шпальтах всеукраїнської газети для освітян «Шкільний світ», журналу «Мистецтво та освіта», обласного науково-методичного журналу «Таврійський вісник освіти», обласної газети освітян Херсонщини «Джерела».

З 2014 року інноваційна діяльність лабораторії спрямована на упровадження нових напрямів у діяльність учителів дисциплін художньо-естетичного циклу, а саме: мистецька терапія як здоров'язберезувальна технологія; компетентнісно орієнтоване навчання мистецтву в поліхудожньому та полікультурному просторі, метапредметність у мистецькій освіті.

Однією з наймолодших структурних одиниць відділу виховної роботи є **науково-методична лабораторія перспективного педагогічного досвіду**, яка була створена в обласному інституті вдосконалення вчителів у 1990 році. З 1990 по 1998 рік обов'язки завідувача кабінету виконувала Катерина Леонідівна Мороз; з 1998 по 2004 – Раїса Никифорівна Воробйова. У 2004 році кабінет було реорганізовано в науково-методичну лабораторію перспективного педагогічного досвіду, яку до 2008 року очолювала відмінник освіти України Раїса Никифорівна Воробйова. У 2008 році завідувачем лабораторії працювала Тетяна Станіславівна Вольська, яку в 2009 році на цій посаді змінила Олена Василівна Неннова. З 2012 року вона перебуває в декретній відпустці, а її обов'язки виконують Світлана Анатоліївна Паламарчук та Вікторія Валеріївна Сургаєва.

Діяльність науково-методичної лабораторії спрямована на реалізацію Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про обласну школу передового педагогічного досвіду», «Про всеукраїнський конкурс «Учитель року», «Про бібліотеку і бібліотечну справу», «Про культуру», Положення про бібліотеку загальноосвітнього навчального закладу.

Лабораторія працює над:

- вивченням, узагальненням та поширенням педагогічного досвіду вчителів області;
- створенням інформаційно-методичного банку даних кращого педагогічного досвіду;
- здійсненню організаційного супроводу II-III турів Всеукраїнського конкурсу «Учитель року» та узагальненням досвіду переможців конкурсу;

До 70-річчя академії

- організацією роботи опорних шкіл із різних напрямів навчальної діяльності;
- співпрацю з районними (міськими) методистами-кореспондентами;
- організацією та забезпеченням методичної підготовки шкільних бібліотекарів через курси підвищення кваліфікації та науково-практичні семінари;
- наданням консультативної, методичної допомоги педагогічним працівникам та шкільним бібліотекарям.

Основним напрямом роботи лабораторії є узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду кращих учителів Херсонщини. Із цією метою у 2002 році лабораторією розроблено Положення про вивчення, узагальнення, поширення перспективного педагогічного досвіду загальноосвітніх навчальних закладів.

На кожного вчителя та загальноосвітній навчальний заклад, чий досвід узагальнено, оформлюється «Технологічна картка», у якій є стислий зміст, тема, мета, результативність досвіду. Це дає можливість кожному ознайомитися з новим, актуальним перспективним досвідом і використовувати його в навчально-виховному процесі. Постійно узагальнюються та подаються до центральної картотеки перспективного педагогічного досвіду матеріали з досвіду кращих учителів області.

Починаючи з 2004 року, лабораторією видається «Анотований каталог обласної картотеки перспективного педагогічного досвіду», у якому представлені опорні (базові) школи, досвід кращих педагогів Херсонщини, зокрема переможців конкурсу «Учитель року».

Кожен рік лабораторія бере активну участь в організації та проведенні Всеукраїнського конкурсу «Учитель року». Матеріали переможців конкурсу узагальнюються та друкуються в обласній педагогічній газеті «Джерела» та науково-методичному журналі «Таврійський вісник освіти». У 2009 році підготовлено 2 педагогічні бюлетені, присвячені конкурсу «Учитель року» у друкованому та електронному вигляді.

Для всіх слухачів курсів підвищення кваліфікації лабораторією проводяться заняття з тем «Методика вивчення та узагальнення педагогічного досвіду», «Упровадження у практику досягнень науки та перспективного педагогічного досвіду».

Значна увага приділяється роботі з методистами-кореспондентами, які працюють у лабораторії на громадських засадах та беруть активну участь у розв'язанні науково-дослідницьких і навчально-методичних проблем. Вони щорічно беруть участь у п'ятиденному семінарі, де відвідують суперфінали обласних конкурсів «Учитель року» з метою популяризації в області досвіду переможців та лауреатів конкурсу.

Науково-методична лабораторія перспективного педагогічного досвіду здійснює підготовку шкільних бібліотекарів на курсах підвищення кваліфікації згідно з навчально-тематичними

До 70-річчя академії

планами через лекції, практичні заняття, семінари, педагогічну практику, конференції з обміну досвідом роботи. Під час курсів шкільні бібліотекарі мають можливість ознайомитися з різними автоматизованими бібліотечно-інформаційними системами, пройти підготовку за програмою «Intel® «Навчання для майбутнього», здобути навички пошуку різноманітної інформації в мережі Інтернет, познайомитися з досвідом колег, які упроваджують новітні форми роботи. Лабораторія плідно співпрацює з Херсонською обласною бібліотекою для дітей, на базі якої проводяться практичні заняття, лекції, семінари.

Важливу роль в освітньому процесі шкільних бібліотекарів відіграють обласні науково-практичні семінари, до проведення яких залучаються науковці Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради та найкращі бібліотекарі загальноосвітніх шкіл області. Тематика – різноманітна, наприклад: «Шкільна бібліотека – перспектива розвитку», «Інноваційна діяльність шкільної бібліотеки», «Актуальні завдання управління бібліотекою загальноосвітнього навчального закладу».

Лабораторія бере участь в організації та проведенні Всеукраїнського конкурсу «Шкільна бібліотека», Всеукраїнського конкурсу дитячого читання «Найкращий читач України» та Регіонального літературного конкурсу імені Ю. К. Голубородька.

У центрі роботи – надання методичної допомоги районним (міським) методичним кабінетам з питань нормативно-правового забезпечення в галузі бібліотечної справи, використання інноваційних технологій у роботі шкільної бібліотеки, комплектування та збереження фондів шкільної бібліотеки, упровадження передових педагогічних технологій; надання індивідуальних консультацій.

Лабораторія працює над виданням методичних рекомендацій, підготовкою матеріалів для виступів на конференціях, семінарах, що дає можливість узагальнювати матеріал з певної актуальної теми, доносити його до шкільних бібліотекарів та знаходити практичне застосування в навчально-виховному процесі. За останні роки були видані такі методичні рекомендації: «Модернізація діяльності шкільних бібліотек», «Упровадження інформаційних технологій у систему шкільних бібліотек області», «Бібліотечно-інформаційний центр – нова модель бібліотечного обслуговування у загальноосвітніх навчальних закладах».

Перспективи своєї діяльності кафедра та відділ виховної роботи вбачає у реалізації наступних завдань:

- здійснення науково-методичного супроводу реалізації програми «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»;
- проведення загальнокафедрального дослідження з теми: «Теоретико-методичні засади підготовки педагогічних

До 70-річчя академії

працівників до розбудови виховного простору як інтегративного чинника соціалізації підростаючого покоління»;

– теоретичне обґрунтування, розробка та апробація ефективних моделей (організаційно-педагогічних умов, технологій, методик) виховання сучасної учнівської молоді на базі обласних, всеукраїнських експериментальних майданчиків;

– забезпечення організаційно-методичним супроводом реалізацію міжнародних освітніх проектів, програм на базі загальноосвітніх навчальних закладів області;

– популяризація високоефективних підходів, технологій та методик виховання сучасної учнівської молоді через різноманітну видавничу продукцію, виступи на міжнародних, всеукраїнських та обласних конференціях, а також під час лекційних і практичних занять;

– налагодження співпраці з Інститутом проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

КАФЕДРА ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ*

Кафедра теорії і методики дошкільного виховання та початкового навчання була створена у вересні 1994 року. З перших днів діяльності кафедри було визначено пріоритетні напрями діяльності, що і зараз базуються на принципах науковості, системності, прогностичності. Робота кафедри насамперед спрямовується на якісне забезпечення процесу підвищення професійного рівня слухачів курсів підвищення кваліфікації, формування наукового світогляду спеціалістів, які працюють у галузі дошкільної та початкової освіти, удосконалення їх теоретичної й методичної підготовки, професійного самовдосконалення.

Протягом 1994–2006 років кафедру очолювали: доктор педагогічних наук, професор Борис Макійович Андрієвський; з 2006 по 2010 рік – кандидат психологічних наук, доцент Ірина В'ячеславівна Воронюк. З вересня 2010 року кафедру очолює кандидат філологічних наук, доцент Тетяна Вільямівна Комінарець.

Станом на 2014 рік на кафедрі теорії і методики дошкільного виховання та початкового навчання працюють: кандидат філологічних наук, доцент Тетяна Вільямівна Комінарець; кандидат психологічних наук, доцент Ірина В'ячеславівна Воронюк, кандидат педагогічних наук Ольга Володимирівна Стребна; кандидат педагогічних наук, доцент Тетяна Іванівна Туркот; старші викладачі: заслужений учитель України Ганна Олександрівна Соценко, Людмила Петрівна Марецька, Лариса Анатоліївна Фоміна; викладачі Ірина Миколаївна Раєвська та кандидат педагогічних наук Ірина Олександрівна Шиманович.

Кафедра бере участь у розробці та впровадженні в на-

* Укладач Комінарець Т.В.